

UNOMINISHAJI KATIKA KAMUSI YA KISWAHILI
SANIFU

Abdu Mtajuka Khamisi

Kunominisha ni kutoa neno katika kategoria moja na kuliingiza katika kategoria ya nomino. Kwa kuwa katika lugha ya Kiswahili kila nomino hupangiwa ngeli maalum basi maneno yanayominishwa nayo huingizwa katika moja ya ngeli hizo. Kila ngeli ya nomino za Kiswahili ina fursa ya kuongeza nomino zake kwa utaratibu wa unominishaji. Mradi tu neno lililominishwa liwe na maana na pia likubalike katika lugha.

1. a. *mfupisho*
 b. *mrefusho*
 *c. *mkubwisho*

Kamusi ya Kiswahili Sanifu imejitahidi kukusanya nomino zinazotokana na unominishaji na kuzipatia maana. Lakini ukaguzi wa kamusi hii unadhihirisha wazi kuwa si kila nomino nominishwa imepatiwa nafasi katika kazi hii ya kisasa. Kukosekana kwa nomino za aina hiyo katika kamusi kunatia doa na kuleta mushkeli wa kifundi na wa kinadharia. Kiufundi au kileksileografia neno lolote linalofahamika na kukubalika katika matumizi ya lugha lina haki ya kuingizwa katika kamusi, isipokuwa tu pale itakapotajwa wazi kuwa maneno fulani hayataingizwa katika kamusi kwa sababu fulani. Sababu za kutoingizwa maneno kama yafuatayo hazikutajwa:

2. a. *kikwamuzi*
 b. *unepaji*

Picha itokanayo na hali hii ni kwamba utendaji haukukamilika.

Kinadharia pengo la nomino linalojitokeza katika kamusi hii linaweza likatetewa. Kwa asili kamusi ilidhamiriwa iwe nyumba ya maneno. Haikutajwa kama maneno yatokanayo na unyambulishaji wa kisarufi

yashughulikiweje. Hivyo basi mwana leksikografia alijipa uhuru wa kuingiza au kutoingiza maneno yatokanayo na kanuni za unyambulishi. Utaratibu wa kutoingiza maneno ya mnyambuliko umetumiwa katika kamusi hii kwa upande wa vitenzi. Lakini pale ilipotokea kuwa hivyo maelezo na maelekezo fafanuzi yametolewa. Yaani badala ya kuwa na msururu wa vitenzi kama:

3.
 - a. *chap.a*
 - b. *chap.ia*
 - c. *chap.isha*
 - d. *chap.ana*
 - e. *chap.ika*
 - f. *chap.wa*

kutokana na kunyambulishwa kwa kiini cha kitenzi *chap.a* uwezekano wa kutokea kwa vitenzi mnyambuliko hivyo unaonyeshwa kwa alama ya wimbi na kiambishi tamati kinachohusika. Hii iliwezekana kwa kuwa minyambuliko inayohusika iliweza kutabirika yaani hapakuwa na kizuizi cha kutokea.

- 3.1 *chap.ia*
 - isha*
 - wa*
 - ana*
 - ika*

Kwa kuwa utaratibu kama huo haukufuatwa kwa upande wa unominishaji katika kamusi ya Kiswahili Sanifu kuna uwezekano wa kuhitimisha kuwa unominishaji hautabiriki na kwa hali hiyo nomino zilizoingizwa ndizo tu ziwezekanazo na zitumikazo. Nyingine ama haziwezekani au kama zinawezekana hazitumiki. Nomino nyingi zilizoachwa ni za kawaida; zinawezekana kisarufi na zinakubalika kimatumizi kama nomino zifuatazo zinavyoonyesha:

4.
 - a. *mkorogano*
 - b. *mhoji*

Kwa hiyo ingewezekana kuzionyesha nomino zote kwa utaratibu kama' ule wa vitenzi. Jambo hili lingetokea lingewezesha kunakili nomino zote zinazohusika ingawa kwa kufanya hivyo tungekuwa tumekaribisha mjadala juu ya mipaka ya uchunguzi wa mwana leksikografia: kama pamoja na kuweka kumbukumbu za neno linalotumika mwana leksikografia atumie kanuni za sarufi kuzalishia/ au kunyambulishia maneno mapya na kuyaingiza katika kamusi. Kama pamoja na kuingiza neno:

Muunda toka kitenzi unda

tutaingiza pia:

Muwa toka kitenzi wa

Ingawa ni jambo la nadra sana kusikia neno muwa likitumika kama nomino. Vyovyote vile itakavyokuwa haja ya kuingiza nomino zinazotumika na kukubalika ipo, iwe ni kwa njia ya kisarufi au kwa kuokoteza. La kuzingatia ni kwamba kutokuwepo neno la Kiswahili katika kamusi ni kusema halimo katika lugha, na kutoashiria kuwa neno hilo linawezekana kisarufi ni kukiri kuwa kanuni ya kisarufi inanyambulisha neno lisilofaa. Kwa hiyo utaratibu wa kutumia mbinu za kuokoteza na za kisarufi na kuonyesha mipaka lazima utumika katika Kamusi ya Kiswahili Sanifu.

Ifuatayo ni ruwaza ya nomino zilizonyambulishwa na kama zilivyo jitokeza katika Kamusi:

Maumbo haya yanagawanyika katika mafungu kumi (kwa kuanzia) ifuatavyo:

5. (i) ku - kucheza
kujibu

MAKTABA
TAASISI YA TARJUMA ZA KISWAHILI

(ii)	x	-ji ¹	uchezaji mbatizaji
(iii)	x	- o	mchezo andiko ufunguo mkwaruzano
(iv)	x	- zi	ufunguzi maamuzi pongezi
(v)	x	- shi	mapishi upishi
(vi)	x	-	masaza mchinja
(vii)	x	- i	mneni msomi
(viii)	x	- e	kihame mtume
(ix)		-	chapa hesabu hiari
(x)	x	- (vu) (fu)	maumivu uangalifu

(x = kiambishi awali mahususi)

Maumbo yote katika (5) yanawakilisha mifumo anuwai ya kunominishia vitenzi iliyo na asili ya lugha za kibantu.

¹Viambishi awali u- m- vinahusika katika zoezi zima la unominishaji, lakini kwa sababu za kiandishi na za kiwasilishi hatukuviingiza napa.

Athari za mifumo ya lugha za kigeni zinajionyesha pia katika unominishaji. Lugha ya Kiarabu ndiyo imefanikiwa zaidi kupenyeza mifumo yake: kama mifano ifuatayo inavyojitokeza katika Kamusi ya Kiswahili Sanifu.

			kitenzi	nomino	
6. i.	-i-	-->	-a-	athiri	athari
ii.	a-u-u	-->	-a-	abudu	ibada
iii.	u-u-	-->	i-a-a	laumu	lawama
iv.	-i	-->	-a	bughudhi	bughudha
v.	-u	-->	-a	hishimu	hishima
vi.	#	-->	#	fahamu	fahamu
	#	-->	#	hukumu	hukumu
vii.	-u-	-->	-i-	kubali	kibali
viii.	-a-i-i	-->	-i-a-a	jitahidi	jitihada
ix.	-u-a-	-->	-a-u	kubali	kabuli
x.	-i-	-->	-a-a	nakili	nakala

Mabadiliko mengi ya kinominishi katika sehemu hii ni ya vitenzi, na yanategemea sana irabu za maneno. Pale ambapo irabu hazibadilishwi basi mahadhi ya maneno yanayohusika yatatafautiana kama isikiwavyo katika maneno fahamu(t): fahamu(n) au miliki(t):miliki(n).

Pamoja na vitenzi kuweza kugeuka kuwa nomino kwa kutumia taratibu zinazojitokeza maneno mengine kama vivumishi na nomino pia huweza kugeuka kuwa nomino. Kamusi ya Kiswahili Sanifu imedhibiti tukio hili.

7.	kivumishi		nomino
i.	- zuri	>---->	u-zuri
	- tamu	>---->	u-tamu
ii.	- fasihi	>---->	fasaha
iii.	- bashashi	>---->	bashasha

Ambapo kiambishi awali u- (7i) huweza kunominisha takriban vivumishi vyote: kame (v): ukame (n), nomino

matumizi ya u- dhahanishi.

8. *fasihi* (v) >----> *fasaha* (n) >----> *ufasaha* (n)

Unominishaji wa nomino toka nomino ni tukio lililodhibitiwa katika Kamusi ya Kiswahili Sanifu. Maneno mengi katika herufi u yametokana na uambishi wa u- dhahanishi kwenye nomino inayohusika: mtu >----> utu. Kuwako kwa maneno ya u- dhahanishi kunadokeza juu ya kushughulikia maneno yaliyo nominishwa. Lakini wakati huo huo yanasaili taratibu, vigezo na sera ya kushughulikia nomino nyinginezo zilizonominishwa au ziwezazo kunominishwa na ambazo hazimo katika Kamusi. Jambo hili litajadiliwa baadaye.

Matumizi ya ta-

Lugha ya Kiswahili imefanikiwa pia kujenga nomino kutokana na kitenzi kwa utaratibu wa kiambishi ta-. Kiambishi hiki kimeazimwa kutoka lugha ya Kiarabu; nacho hufanya kazi juu ya vitenzi vilivyoazimwa kutoka lugha hiyo kama ifuatavyo:

9.	kitenzi		nomino
i.	<i>arifu</i>	>---->	<i>taarifa</i>
		---->	<i>ta</i>
ii.	<i>asisi</i>		<i>taasisi</i>
iii.	<i>athiri</i>		<i>taathira</i>
iv.	<i>shabihi</i>		<i>tashbihi</i>
v.	<i>fikiri</i>		<i>tafakuri/tafkira</i>
vi.	<i>hakiki</i>		<i>tahakiki</i>
vii.	<i>kalifu</i>		<i>taklifu</i>

Vivumishi huchukua kiambishi ta- vikanominishwa. Maneno yakubalianayo na utaratibu huo ni yale ya kigeni:

vivumishi

kasoro
kiburi
jamala
hadhari
amali
adabu

nomino

taksiri
takabari
tajamali
tahadhari
taamali
taadabu

Kipengele hiki ni cha kuzingatia sana kwani si mara chache kwa matumizi ya ta- kuchanganywa kati ya mifumo miwili: mfumo wa kufanya kitenzi na wa kunominisha.

Yamejitokeza matumizi ambapo neno moja lililoambishiwa ta- limepatiwa kategoria mbili kama mifano ifuatayo inavyodhihirisha:

Kategoria

12.	нено	kitenzi	nomino
	<i>fasiri</i>	<i>tafsiri</i>	<i>tafsiri</i>
	<i>hadhari</i>	<i>tahadhari</i>	<i>tahadhari</i>
	<i>thamani</i>	<i>tathmini</i>	<i>tathmini</i>
	?	<i>tashtiti</i>	<i>tashtiti</i>

Mjadala

Ruwaza zilizoonyeshwa katika (5,6) zinatoshia kuonyesha utajiri wa kipengee cha unominishaji katika ujenzi wa nomino za Kiswahili. Ruwaza za asili, yaani zitokanazo na mfumo wa lugha ya Kiswahili, zina uwezo usiokuwa na kikomo wa kuundia nomino mpya. Kiambishi ku- (5i) kina uwezo wa kubadili kitenzi cha aina yoyote na kukifanya nomino. Hakijali kama kitenzi hicho ni cha silabi moja:

13.	- wa	kuwa
	- fa	kufa

au cha silabi zaidi ya moja

14.	<i>Sakata</i>	<i>kusakata</i>
	<i>beba</i>	<i>kubeba</i>

Kama kitenzi kimeazimwa:

15.	<i>rajisi</i>	<i>kurajisi</i>
	<i>sajili</i>	<i>kusajili</i>

au kimetokana na unyambulishi

16.	<i>jichana</i>	<i>kujichana</i>
	<i>nyatia</i>	<i>kunyatia</i>

Kwa unominishaji wa aina hii vitenzi vyote vilivyopakiliwa katika KKS kuanzia abiri hadi zuzuwa vingejitokeza ndani ya herufi K kama nomino kuabiri, ... kuzuzuwa, na kadhalika. Iliyoko hakuna nomino hata moja iliyotokana na ku- nominishi katika kamusi hii. Kukosekana kwa nomino za aina ya ku- ni upungufu katika kamusi hii. Lakini kwa kuwa upungufu wenyewe umeathiri kila kitenzi basi ni upungufu wenye nidhamu au pengine uliokusudiwa. Hata hivyo hakuna popote katika maelezo ya kamusi ambapo utaratibu huu wa unominishaji unazungumziwa. Wala kiambishi nominishi ku- hakipewi nafasi kuashiria matumizi yake na hata maana yake ya kisarufi katika Kamusi hii. Pamoja na kutoshughulikiwa, maneno ya aina hiyo yametumiwa kuelezea maana, kutolea mifano, kama maneno *kuonyesha...*, *kukubali...*, na *kukataa ...* yalivyo (KKS uk. 1: aa). Dosari hii ni moja ya mambo ambayo yamekusudiwa yajadiliwe na maamuzi kutolewa kuhusu yafuatayo:

17. a. Uingizaji wa maneno yaliyonyambulishwa

b. Ushughulikiaji wa viambishi vya kisarufi na vya kileksika katika Kamusi hii.

Khamisi (1988) ameshauri kuvipatia viambishi hadhi ya vitomeo na kuvipatia maelezo ya matumizi, ya kisarufi, na ya kileksika. Makala hii itawapatia fursa wasomaji kufanya tathmini ya ushauri huo na mwingine wa aina yake.

Kinominishi -ji (Khamisi 1987b); kina nafasi kubwa katika matumizi ya Kiswahili. Kinawezesha nomino dhahania - uzururaji hata zisizo dhahania -mzururaji. Nomino nyingi zenye chanzo hiki zimedhibitiwa kwenye KKS. Jambo la walakini ni kuwa si nomino zote zinazowezezana zimedhibitiwa. Ingawa neno -utangulizaji halimo katika KKS neno hili ni la Kiswahili safi kama neno -utazamaji lililodhibitiwa lilivyo. Wala utazamaji halina maana ya ziada ya kulifanya lichaguliwe dhidi ya neno utangulizaji lililoachwa. Kulinyima nafasi neno hili katika Kamusi kunalifanya liwe na hadhi moja na yale maneno ambayo hayastahili kuingia kama - *utabasamuji, *ustawiji *usafiriji. Kwa kufanya hivyo tunakuwa tunalinyima kamusi makali ya kuainishia na kuchanganulia mambo. Haja ya kutolea kauli kinominishi -ji na jinsi ya kukitumia katika uchunguzi wa kileksikografia ipo, wala hapana haja ya kulionea haya jambo hili.

Kinominishi -O ni maarufu sana, na matumizi yake yamezagaa. Nomino kama mchezo, andiko, ufunguo, mkwaruzano ni baadhi tu ya nomino zilizodhibitiwa katika KKS. Hata hivyo tatizo la kutojitosheleza linajitokeza pia katika ruwaza hii. Maneno kama anguo litokanalo na kitenzi angua halimo katika KKS. Sababu za kuachwa neno hilo na mengi mengineyo hazikutajwa. Pana haja ya kuwa na msimamo unaofahamika kuhusu kipengee hiki cha leksikografia.

Kinominishi -shi kina nafasi kubwa katika unzi wa nomino za Kiswahili. KKS imedhibiti nomino nyingi za umbile hilo. Maneno kama maandishi, matapishi, matumizi, mazishi, upishi na uzushi yamedhibitiwa ndani ya KKS. Hata hivyo swali la msingi linabakia pale pale: zoezi hili la kudhibiti nomino za -shi limetekelezwa kwa ukamilifu kiasi gani. Maneno ya kawaida kama, ushawishi, hayaonekani katika kamusi ingawa wakati huo huo neno matumishi ambalo si la kawaida limedhibitiwa. Kigezo cha kuingiza na kutoingiza maneno yaliyonyambulishwa kinakosekana. Hii ni kasoro ya kimfumo ambayo inachukuana na dai la sera ya kamusi.

Kinominishi -Zi kina nafasi pana katika KKS. Vitenzi vingi sana vilivyonomishiwa -Zi vimeingizwa ndani ya KKS. Baadhi vimetanguliziwa kiambishi dhahania u- mfano: ununuzi, unyakuzi, upakizi nk., vingine kutanguliziwa kiambishi ma- mfano: maamkizi, makazi, maombolezi nk., na vingine havina kiambishi awali kabisa kama: pongezi, nk. Hata hivyo mipaka ya matumizi ya -zi na viambishi awali vyake kama vipo haijulikani, wala haidokezwi kutokana na taswira ya kamusi hii. Kitenzi paramia kwa mfano, hakijitokezi katika sura yake ya unominishi -Zi. Maneno uparamizi maparamizi, paramizi hayaonekani. Hali hii inaturudisha kwenye wasiwasi wa sera ya kamusi. Kwa wale wanaoona maneno uparamizi maparamizi na paramizi ni mageni machoni na sikioni huenda wakajichukulia kuwa sera ya Kamusi ilikuwa ni kutoingiza maneno mageni mageni- hata kama ni ya lugha, na yana maana. Lakini kwa kuwa kamusi inayo maneno mageni sana kama uchomozi, upanzi, uozi, huenda hiyo haikuwa ndiyo sababu ya kutoyaingiza.

Uhusiano wa kinominishi -Zi na -ji hauzingatiwi sana katika KKS. Uhusiano wa aina tatu wa kimaana unajitokeza katika matumizi. (Kamusi inautumia bila simile - kama kwamba tafauti hizo hazina maana).

Kuna uhusiano wa usawa wa maana ambapo kinominishi -Zi kinaingiza dhana ileile kama kinominishi -ji kinavyofanya:

Mfagiaji = Mfagizi KKS

Kuna uhusiano, wa kutoana ambapo kinominishi kimoja kinapoingiza dhana kingine hakiwezi kufanya hivyo, mfano:

mlimaji * *mlimizi*

kuna uhusiano wa ubobezi na wa utobwe ambapo kinominishi -Zi kinaingiza dhana ya kubobea katika jambo, na kinominishi -ji kuingiza dhana ya kutenda jambo bila kuwa na mashiko na ubingwa au uzoefu nalo mfano:

mlindaji

mlinzi

[tobwe]

[bobezi]

Maana zote tatu ni za msingi na zinatumika. Kuna haja ya kushughulikia kipengee hiki katika kushughulikia upya Kamusi ya Kiswahili Sanifu.

Kinominishi -shi kimatumizi tunaweza kusema kuwa kina chukuliana nafasi na -Zi. Kwa maana hiyo maneno yanayominishiwa -shihayatanominishiwa-Zi.

mpishi

*mpizi

mlinzi

*mlinshi

Hata hivyo kamusi ya Kiswahili Sanifu imedhibiti jozi zinazopokea vinominishi vyote kwa maana ileile.

matumizi

= matumishi

mzushi

= mzuzi

uzushi

= uzuzi

mtere (he)meshi

= mtere (he)mezi

Hali hii inafungua milango ya uchunguzi wa matumizi ya vinominishi hivi. Kutafuta na kudhibiti maana za asili; kudhibiti mabadiliko ya sauti; na kubabia juu ya matumizi haya mapya yasiyojali miiko ya sauti.

Pamoja na kutokea sana katika mazingira ya viambishi nomino awali, u- dhahanifu, m- ya utu, na majumlifu, na kutoa sura kwamba kila lipatikanalo katika mazingira ya tuseme, u- linapatikana pia katika mazingira ya m-, kamusi inajidhibitia maneno hayo ionavyo.

18.

ualishi

:

mwalishi

uaguzi

:

mwaguzi

ubaguzi

:

uchonganishi

:

Kukosekana kwa maneno ya kukamilisha jozi hapo juu ndani ya kamusi kunamlazimisha msomaji au mhakiki

asaili kigezo kilichotumika kufikia uamuzi kama huu. Patakuwa na haja ya kukamilisha zoezi la kujaza mapengo haya au kutoa kigezo kitakachoruhusu kuingiza baadhi ya maneno na kuzuia mengine.

Kamusi inadhibiti pia jozi za maneno kama yafuatayo:

19.	<i>mlishi</i>	=	<i>mlisha</i>
	<i>mtapishi</i>	=	<i>mtapishi</i>
	<i>mzuzi</i>	=	<i>mzuza</i>

ambapo tafauti ya maneno inaletwa na irabu za mwisho -i na -a. Maana ya maneno hayo ni moja kufuatana na maelekezo ya Kamusi. Suala la kuvutia hapa ni kujua utaratibu huu umeenea kiasi gani katika lugha. Kamusi imedhibiti maneno yanayotumika. Si lazima wala si kawaida ya kamusi kuingiza maneno ambayo hayajatumika na yanayodhaniwa tu. Lakini hii haiwazuii wana leksikografia kuulizia na kuchunguza uwezekano wa ueneaji wa mfumo unaojitokeza. Litakuwa jambo la kuvutia kuona kama maneno yaliyopigiwa mistari chini yake yanakubalika au yatakubalika:

20.	<i>mzushi</i>	=	<i>mzusha</i>
	<i>mbezi</i>	=	<i>mbeza</i>
	<i>mfunzi</i>	=	<i>mfunza</i>
	<i>mcheshi</i>	=	<i>mchesha</i>
	<i>muuzi</i>	=	<i>muuza</i>

Yote hayamo katika kamusi hii. Pamoja na minyambuliko yenye uwezo mkubwa wa kunominisha ziko taratibu nyingine nominishi ambazo uwanja wake wa kunominisha si mpana. Maneno yatokanayo na taratibu hizo yamedhibitiwa katika kamusi hii. Jambo la kujiuliza na la kufuatilia kiutafiti ni kiwango cha ufanisi kilichofikiwa na kamusi katika kudhibiti nomino za aina hiyo. Naamini, kwa kuwa nomino hizo tumeziainisha, zenyewe pamoja na mifumo yake vitawasaidia wana leksikografia kukumbukia yale ambayo hayakuweza kujitokeza wakati wa kusawidi kamusi ya kwanza ya Kiswahili Sanifu. Mifumo nominishi hiyo ni kama ifuatayo:

21.	t
[
Saza
baki	>----->
----->	n
[ma
masaza
mabaki
22.	t
[
Chinja
kaidi	>----->
----->	n
[m
mchinja
mkaidi
23.	t
[...]
nena
soma
kosa	>----->
----->	n
[m ... i]
mneni
msomi
mkosi
24.	t
[...]
hama
tuma	>----->
----->	n
[ki/m ... e]
kihame
mtume
25.	t
chapa
hesabu
faili
hiari	>----->	n
chapa
hesabu
faili
hiari
26.	t
[...]	>----->	n
[x ... (fu)]
(Vu)

umia
angalia

maumivu
uangalifu

Orodha hii ya vinominishi siyo mwisho wa mifumo nominishi. Lakini inatosheleza kutuanzishia mjadala wa unominishaji katika raghba yetu ya kukamilisha vipengee vya Kamusi ya Kiswahili Sanifu. Mifumo iliyobaki itajitokeza kadiri lugha ya Kiswahili inavyoendelea kujikunjua.

Katika makala hii tumeonyesha kuwa kuna mifumo mingi ya kunominishia maneno ya Kiswahili. Tumeegemea sana kwenye kitenzi katika utafiti wetu. Tunatambua sana kuwa hata kategoria nyingine huruhusu unominisha:

	kivumishi		nomino
27.	baya	>----->	ubaya
28.	nomino mbabe	>----->	nomino ubabe

Haya nayo yanakaribishwa katika jumla ya mjadala wa jinsi ya kuyashughulikia ili kukamilisha kamusi.

Kamusi imetuonyesha kuwa upo utajiri mkubwa wa maneno yatokanayo na mfumo wa unominishaji. Lakini pia imetuachia mambo mengi ya kutafutia maamuzi. Miongoni mwa hayo ni:

29. a. kama matunda ya unominishaji yaingizwe yote au la
- b. kama matunda/maneno hayo yawe vitomeo
- c. kama maneno hayo yawe sehemu ya vitomeo
- d. kama kinominishi kiwe vitomeo
- e. kama vinominishi viandikiwe utangulizi kama sehemu ya sarufi
- f. kama tunominishe na matunda ya unyambulishaji
- g. kama tuweke vigezo vya jumla juu ya kuingiza na kutoingiza baadhi ya maneno.

Makala ilikusudiwa kuchochea na kupalilia mjadala wa mambo haya.

MAREJEO

- Bwenge C.M.T. 1989 Lexicographical treatment of affixal Morphology: A case study from Swahili Dictionaries. In James G.C. (ed) *Lexicographers and their Works*. University of Exeter.
- Khamisi 1987a Trends in Swahili Lexicography. In *Kiswahili*, Vol. 54/1, 2.
- 1987b *Kitenzi -ji katika Kiswahili*. Soma katika *Kiswahili* ijayo.
- 1988 Relation between Grammar and lexicon. *Journal of Asian and African Studies* No. 35.
- TUKI 1981 Kamusi ya Kiswahili Sanifu.